

MAREK LATOSZEK

ZASTOSOWANIE METODY BIOGRAFICZNEJ
W DOKUMENTOWANIU FAKTÓW I STANÓW ŚWIADOMOŚCI
W OKRESIE SIERPNI 1980 ROKU¹

I. WYDARZENIA STRAJKOWE ORAZ STANY ŚWIADOMOŚCI SPOŁECZNEJ
W ŚWIETLE PRZYJĘTYCH ZAŁOŻEŃ

W listopadzie 1980 r. Gdański Oddział Polskiego Towarzystwa Socjologicznego ogłosił konkurs na wspomnienia z wydarzeń sierpniowych². Na podstawie wyselekcjonowanych regionalnie pamiętników — o czym jeszcze będzie mowa — powstała praca *Polski Sierpień 1980 we wspomnieniach*, która jednakże dotąd nie została opublikowana³.

Lata 1980-1981 stworzyły zupełnie wyjątkową sytuację umożliwiającą podejmowanie badań socjologicznych w tych obszarach, które dotychczas stanowiły tabu — czego szczególnie spektakularnym przykładem mogą być zjawiska konfliktowe, reakcje protestu społecznego itp. J. Malanowski krytycznie ocenia socjologię, która w tym właśnie okresie nie spełniła swojego zadania i nie wykorzystała historycznej szansy; przyczynę upatruje on w mało elastycznych mechanizmach badawczych i sposobach finansowania nauki, a także w postawach ludzi zajmujących się tą dyscypliną⁴. Warto zauważyć, że jeszcze dotychczas funkcjonują

¹ W artykule tym wykorzystałem fragmenty mojego wstępu do pracy *Polski Sierpień 1980 we wspomnieniach*, pod red. M. Latoszka (opracowanie i komentarz: M. Latoszek, J. Iskierski, P. Ruskowski; przedmowa: J. Szczepański), s. 594, Gdańsk 1981 (nie publikowana); por. też M. Latoszek, *Wydarzenia Sierpniowe na Wybrzeżu — próba systematyzacji*, Gdańsk 1981 (maszynopis).

² Pierwotny termin zakończenia konkursu — 31 I 1981 r. — wobec dużego oddźwięku, z jakim spotkała się odezwa, został przedłużony do końca lutego 1981 r. Komisyjne losowanie nagród i ogłoszenie wyników odbyło się 28 V 1981 r.; zob. *Głos Stoczniozca* 1981, nr 24, oraz *Czas* 1981, nr 27.

³ Praca *Polski Sierpień 1980 we wspomnieniach* znajduje się obecnie w Sekcji Rękopisów Gdańskiej Biblioteki PAN; zob. wywiad H. Galusa z M. Latoszką, *Integracja i konflikt*, Pomerania 1985, nr 8.

⁴ J. Malanowski, *Polscy robotnicy*, Warszawa 1981, s. 10-11; zob. też L. Janiszewski, A. Sosnowski, *Teoretyczne i metodologiczne propozycje badania strajku robotniczego*, *Studia Socjologiczne* 1981, nr 4, s. 178; G. Ekiert, A. Marcinkowski,

jako podstawowe źródła empiryczne *Punkt Nr 12* czy *Gdański Sierpień 80* — opracowania, które nie wyszły spod pióra socjologów, lecz dziennikarzy⁵. Ci ostatni, mając do dyspozycji zapis magnetofonowy i serwis fotograficzny, dokumentują fakty „na gorąco”, przyczyniając się następnie do ich zobiektywizowania, podczas gdy uruchamianie warsztatu socjologicznego trwa nieporównanie dłużej. Charakter rozgrywających się wydarzeń i ich dramatyzm, „konkurencja” innych badaczy faktów społecznych oraz niedostatek sił i środków własnych — wszystko to spowodowało sięgnięcie przez nas po metodę biograficzną, która ma swoje bogate tradycje i uważana jest od dawna za polski fenomen.

Przy wyborze metody „dokumentów osobistych” nie sposób nie nawiązać do ontologicznych i metodologicznych założeń wypracowanych przez F. Znanieckiego, a kontynuowanych i rozwijanych przez J. Chałasińskiego⁶. Założenia omawianej szkoły formułowane bywają w sposób skrajny lub umiarkowany, to znaczy w sposób mniej lub bardziej preferujący nadrzędność czynnika subiektywnego wobec zewnętrznej rzeczywistości. Szczególnie dobrym przykładem, który może posłużyć do zobrazowania „subiektywnego radykalizmu”, jest fragment przedmowy F. Znanieckiego do życiorysu własnego Władysława Berkana, w którym i

O *pewnej propozycji badania strajków*, *Studia Socjologiczne* 1983, nr 2, s. 393 - 394. Należy tu też odnotować niektóre prace empiryczne, np.: W. Adamski, J. Białycki, K. Jasiewicz, L. Kotlarska, A. Mokrzyzewski, A. Rychard, J. Sikorska, *Polacy '80*, Warszawa 1981; M. Marody, J. Kolbowski, C. Łabanowski, K. Nowak, A. Tyszkiewicz, *Polacy '80*, Instytut Socjologii UW, 1981 (tekst powielony); W. Adamski i in., *Polacy '81*, IFiS PAN, 1982 (tekst powielony). Poza tym powstało wiele opracowań teoretycznych, wywiadów, dyskusji itp. Wymienię tylko niektóre: J. Staniszkis, *Rewolucji nie robi się, ona przychodzi sama*, *Wektory* 1981, nr 1; Komentarze socjologiczne J. J. Wiatra, W. Markiewicza, J. Strzeleckiego, K. Doktora, A. Tymowskiego, P. Wójcika, M. Gulczyńskiego, J. Szczepańskiego. *Studia Socjologiczne* 1981, nr 1, s. 7-47; *Crises and Conflicts. The case of Poland 1980-1981*. Sisyphus Sociological Studies, vol. III., Warszawa 1982; M. Marody, K. Nowak, *Wartości a działania*, *Studia Socjologiczne* 1983, nr 4; W. Kwaśniewicz, *Makrostrukturalne aspekty kryzysu lat osiemdziesiątych*, *Studia Socjologiczne* 1983, nr 4; *Demokracja i gospodarka*, pod red. W. Morawskiego, Warszawa 1983. tamże artykuły A. Rycharda, W. Widery, J. Staniszkis, P. Kuczyńskiego; W. Markiewicz, *Konflikt społeczny w PRL*, Poznań 1983.

⁵ *Punkt Nr 12. Almanach Gdańskich Środowisk Twórczych. Gdańsk — Sierpień '80*, Gdańsk 1980; W. Giełżyński, L. Stefański, *Gdańsk, Sierpień'80*, Warszawa 1981; zob. też A. Waławski, *Gdańsk. Czas trwania*, *Przegląd Techniczny* 1980, nr 41.

⁶ W. I. Thomas, F. Znaniecki, *The Polish Peasant in Europe and America*, t. I - V, wyd. polskie — Warszawa 1982; W. Berkan, *Życiorys własny*, Poznań 1923 (z przedmową F. Znanieckiego); F. Znaniecki, *Miasto w świadomości jego obywateli*, Poznań 1931; F. Znaniecki, J. Ziółkowski, *Czym jest dla Ciebie miasto Poznań?*, Warszawa—Poznań 1984; J. Wojciechowski, *Życiorys własny robotnika* (opr. J. Chałasiński), Poznań 1971; J. Chałasiński, *Drogi awansu społecznego robotnika*, Warszawa 1979; tenże, *Młode pokolenie chłopów*, t. 1 (z przedmową F. Znanieckiego), Warszawa 1938.

autor tak przedstawia swoje stanowisko: „[...] Otoczenie to nie interesuje socjologa samo w sobie; wcale nie chodzi mu o to, aby odtworzyć je możliwie wiernie i obiektywnie z punktu widzenia idealnego, bezstronnego obserwatora, lecz przeciwnie aby widzieć je tak jak przedstawia się samemu osobnikowi, który w nim żyje i działa [...]”⁷ Z czasem jednak zaczęto dostrzegać, iż F. Znaniecki nie odżegnywał się całkiem od uwzględnienia obiektywnej rzeczywistości, wszak dopuszczał jej badanie w postaci wpływu środowiska społeczno-kulturowego na autora dokumentu osobistego⁸. Także J. Chałasiński przewartościował swoją postawę metodologiczną akceptując uzupełnianie dokumentów osobistych przez materiały zebrane za pośrednictwem innych metod⁹.

Można przyjąć założenia odmienne — odrzucając skrajności teorii odbicia — że jednostki ludzkie mimo pewnego „zniekształcania” rzeczywistości zewnętrznej w procesie subiektywnej percepcji rejestrują ją w miarę wiernie, a zatem ich relacje o niej stanowią jedno z podstawowych źródeł wiedzy. W zależności od przyjętego założenia — zwłaszcza jeśli sformułowane jest ono skrajnie — „subiektywizm” stanowi bądź zaletę jako czysta zasada współczynnika humanistycznego, bądź ułomność jako zdeformowane odbicie postrzeganej rzeczywistości w jej realnym pozapodmiotowym istnieniu.

Trudno zgodzić się na tak rozumiany podział, w którym fakty społeczne zawężone byłyby wyłącznie do kategorii z zakresu świadomości społecznej; dziś przyjmuje się niemal powszechnie, iż należą do nich także fakty odnoszące się do realnej rzeczywistości — a nawet tym ostatnim przyznaje się priorytet (np. szkoła marksistowska, kierunki pozytywistyczne). Warto odwołać się w tym miejscu do historycznie ważnego stanowiska L. Krzywickiego i jego współpracowników z przedwojennego Instytutu Gospodarstwa Społecznego. Organizując konkurs na pamiętniki bezrobotnych, przyjął on założenie, w myśl którego pamiętniki mają stanowić nie tylko dokument świadomości społecznej, lecz również odzwierciedlać sytuację i położenie klasy robotniczej w okresie międzywojennego dwudziestolecia — co oznacza uznanie ich za ewidentne źródło do badania obiektywnej rzeczywistości¹⁰. W. Adamski wkład Krzywickiego do metodologii socjologii „dokumentarnej” określa mianem nowatorskiego eksperymentu. Polegał on: „[...] na sposobie weryfikacji

⁷ Za J. Szczepańskim, *Metoda biograficzna*, w: *Odmiany czasu teraźniejszego*, Warszawa 1971, s. 592.

⁸ Zob. W. Grabski, w: *Roczniki Socjologii Wsi*, t. 1, 1936, s. 41; cyt. za F. Znaniecki, J. Ziółkowski, *Czym jest dla Ciebie*, s. 27.

⁹ Zob. W. Adamski, *Metoda „dokumentów osobistych” w socjologii*, *Studia Socjologiczne* 1969, nr 1, s. 108-109.

¹⁰ *Pamiętniki bezrobotnych* (słowo wstępne L. Krzywicki), Warszawa 1933, s. V-XIV; zob. też przedmowę L. Krzywickiego do zbioru pamiętników *Bezrobocie wśród chłopów*, Warszawa 1939.

wyników uzyskanych na podstawie materiałów pamiętnikarskich, jak również zastosowanej procedurze kontroli poprawności sprowadzania opisu, postaw i faktów jednostkowych do kategorii zjawisk powtarzalnych, masowych [...]. W badaniach nie tylko przejawów społecznej świadomości, lecz również masowych obiektywnych zjawisk społecznych znajdujących swój wyraz w podstawowych tendencjach rozwoju społeczno-ekonomicznego"¹¹.

Wydaje się, że na użytek opracowania wspomnień Sierpniowych najbardziej przydatne okazało się stanowisko „pośrednie”, uwzględniające komplementarność podejścia Znanieckiego i tych koncepcji (jak np. Krzywickiego), które stoją na gruncie poznawania rzeczywistości obiektywnej jako wartości „samej w sobie” z punktu widzenia realizacji celów naukowych. Przy takim ujęciu można uwzględniać zarówno znaczenia nadawane rzeczom przez zbiorowe przeżycia jednostek w procesie ich społecznego wartościowania, jak też przyjąć, iż postawy, dążenia i aspiracje ludzkie są warunkowane przez położenie społeczne oraz różnego rodzaju struktury, których są one elementem składowym.

Często uważa się, że metoda biograficzna należy do najważniejszych — tak oceniają ją przedstawiciele socjologii humanistycznej; wręcz przeciwnie zapatrują się na nią behawioryści, którzy przypisują jej rolę drugoplanową¹². Także marksiści preferują metodę historyczno-porównawczą, chociaż trzeba zaznaczyć stosowanie metody biograficznej na gruncie polskim z pozycji marksistowskich przez F. Jakubczaka i B. Gołębiowskiego¹³. Wyrażamy przekonanie, że metoda biograficzna nie należy do metod uprzywilejowanych, nie jest ona jednak metodą mniej efektywną od innych i należy ją traktować jako w pełni wartościową również do badania obiektywnej rzeczywistości. Wydaje się nawet, że w związku ze wzrastającymi trudnościami pozyskiwania wiarygodnego materiału za pośrednictwem sondaży ankietowych i wspomnianej „konkurencji” ze strony innych nieprofesjonalnych badaczy zyskuje ona na znaczeniu i przechodzi swoisty renesans.

Przystępując do analizy autobiografii można kierować się — jak pisze S. Nowak — dwoma rodzajami celów. Po pierwsze — skupić uwagę na tym, jak postrzega autor dokumentu rozgrywające się wogół niego Wydarzenia oraz własny w nich udział; interesujący tu będzie przede wszystkim subiektywny obraz świata w oczach autora wraz ze wszystkimi zniekształceniami. Po drugie — zdobywać informacje o tym, jak na-

¹¹ W. Adamski, *Metoda*, s. 110-112.

¹² J. Szczepański. *Metoda biograficzna*, s. 603.-

¹³ F. Jakubczak, *Nowe elementy metody pamiętnikarskiej*, w: *Pół wieku pamiętnikarstwa*, Warszawa 1971, s. 80-81; tenże, *Pamiętnikarstwo robotnicze jako źródło wiedzy o klasie robotniczej*, *Pamiętnikarstwo Polskie* 1975, nr 1-4, s. 64-69; B. Gołębiowski, *Zadomowieni w kulturze narodowej*, w: *Pół wieku pamiętnikarstwa*, s. 128-129.

prawdę wyglądały zdarzenia, które opisuje autor dokumentu, łącznie z tym, jak zachowywał się on sam w przedstawionych przez siebie sytuacjach; ważne tu jest z kolei maksymalne zneutralizowanie roli autora jako pośrednika między faktami obiektywnymi a sobą¹⁴.

Wziąwszy pod uwagę prezentowane powyżej założenia teoretyczne i metodologiczne, nie wydaje się, aby wymienione cele musiały się wzajemnie wykluczać. Trzeba też wskazać na okoliczność, że względu na którą wybór i realizacja mogą zależeć nie tylko od badacza, lecz również od materiału, jakim on dysponuje.

Dokumentowanie stanów świadomości przy wykorzystaniu materiałów autobiograficznych nie budzi na ogół wątpliwości, nie wymaga tym samym bliższych uzasadnień. Warto może co najwyżej wspomnieć, że metoda biograficzna jest w stanie głębiej dotrzeć w badaniu postaw, systemów wartości, dążeń i aspiracji, mechanizmów funkcjonowania tychże, a także ich zmian, podczas gdy sondaże ankietowe wydają się bardziej przydatne do uchwycenia „powierzchniowych” stanów świadomości, fluktuacji nastrojów i opinii.

Jeżeli natomiast metodę biograficzną traktujemy jako narzędzie do badania obiektywnych faktów, to nie można uniknąć rozważania zarzutów o niepełną wiarygodność i subiektywizm. Takie zastrzeżenia do pamiętników rozpatrywanych w kategoriach źródła historycznego podnoszą historycy¹⁵.

Warto wobec tego wstępnie podzielić się dwiema uwagami:

— „fotografowanie” faktów empirycznych — co trafnie przedstawił P. Rybicki — nie może być wystarczające, ponieważ zjawiska społeczne nigdy nie są całkowicie „zewnętrzne” wobec badacza; oznacza to wieczną płynność granic między sferą zjawisk i sferą bytu¹⁶;

— wartościowanie dokumentu (różnego rodzaju materiałów zastanych) w historii nowożytnej podlega dodatkowym komplikacjom ze względu na różne zabiegi zniekształcające¹⁷.

Obfitość materiału autobiograficznego jest szczególnie charakterystyczna dla wyjątkowych okresów historycznych — można zaliczyć do nich

¹⁴ S. Nowak, *Wykorzystanie dokumentów osobistych*, w: *Metody badań socjologicznych. Wybór tekstów*, pod red. S. Nowaka, Warszawa 1965, s. 141-142.

¹⁵ Zob. np. C. Bobińska, *Historyk, fakt, metody*, Warszawa 1964, s. 117-118. Obszerne rozważania na temat źródła historycznego znaleźć można w pracy J. Topolskiego *Metodologia historii*, Warszawa 1968, s. 265-275.

¹⁶ P. Rybicki, *Struktura społecznego świata*, Warszawa 1979, s. 15-75; S. Czarnkowski, *Dzieła*, t. II, Warszawa 1956, s. 222-234, zwraca uwagę na to, że fakt historyczny — jak wszelkie fakty społeczne — jest złożony i wieloaspektowy; zob. też W. Kula, *Rozważania o historii*, Warszawa 1958, s. 62.

¹⁷ S. Kieniewicz, *Historyk a świadomość narodowa*, Warszawa 1982, s. 128-142, 162-178, 208-240. Za świeży przykład próby odfałszowywania historii i trudności z tym związanych może posłużyć polemika między C. Chlebowskim i W. Machejkiem, *Polityka* 1985, nr 33, 38 i 39.

wielki kryzys w Stanach Zjednoczonych, Niemczech czy Polsce przypadający na przełom lat dwudziestych i trzydziestych; manifestują się one przejawami napięć, konfliktów i patologii społecznej, które to zjawiska pojawiają się w polu zainteresowań badaczy uprawiających metodę pamiętnikarską¹⁸.

Nie negując ogromnej wartości tego typu materiałów obrazujących także procesy społecznego awansu zrodzone z ustrojowych i cywilizacyjnych przeobrażeń w Polsce Ludowej, nie można pominąć i tego faktu, iż wiele konkursów organizowanych po wojnie grawitowało w kierunku „apologety zmu”¹⁹.

W konkursie „Wspomnienia z Sierpnia 1980” poddaliśmy ponownemu rozważeniu raz przyjęte i nie weryfikowane na ogół założenia: 1) „rozwiniętego społeczeństwa socjalistycznego”, 2) „postępującego awansu mas ludowych i ich dominującej roli w życiu społeczno-politycznym”, 3) „afirmacji pracy jako najszlachetniejszej twórczości człowieka”, 4) „działalności związków zawodowych i organizacji społeczno-politycznych w aspekcie celu, jakim jest zaspokajanie wszechstronnych potrzeb ludzi pracy” itp. Znalazło to swoje odzwierciedlenie w sposobie sformułowania odezwy, w której staraliśmy się uniknąć sugerowania określonych nastawień, jak również w procedurze realizacji konkursu; miało to na celu pozyskanie materiału możliwie autentycznego.

Wartość pamiętników znacznie wzrasta, jeśli stanowią one jedyne źródło wiedzy, co ma miejsce w określonych uwarunkowaniach historycznych, a mianowicie w okresach szybkich przemian rewolucyjnych lub też wtedy, gdy dane pochodzące z innych źródeł fałszowane są programowo ze względu na cele polityczne przez „naukowców” służących władzy²⁰. Innym walorem pamiętników jest to, iż są one niezastąpionym źródłem przede wszystkim ze względu na wiedzę „o szczególe”²¹.

Materiały do pracy zbierane były w okresie największego kryzysu społeczno-politycznego w Polsce powojennej; różnił się on od dotychczasowych również skalą masowych i świadomych protestów klasy robotniczej i „całego” społeczeństwa²². Należy zauważyć, że inne znane opra-

¹⁸ W. Adamski, *Metoda*, s. 113 - 114, 116.

¹⁹ Np. pamiętniki młodzieży robotniczej *Robotnicze pokolenia* (wstęp S. Lewandowski), Warszawa 1980.

²⁰ W. Czaplński, *Pamiętniki jako źródło dla historyka nowożytnego*, Pamiętnikarstwo Polskie 1972, nr 2, s. 7; zob. też Z. Landau, J. Tomaszewski, *Druga Rzeczypospolita. Gospodarka. Społeczeństwo. Miejsce w świecie*, Warszawa 1977, s. 101 - 102.

²¹ W. Czaplński, *Pamiętniki jako źródło*, s. 3 - 6.

²² Zob. J. Malanowski, *Polscy robotnicy*, s. 159-213; por. także *Krajobraz po Sierpniu* (o rozumieniu faktów, przemianach obyczaju, interpretacji historii, zawodności prognoz, konieczności reform, stanie marksizmu rozmawiają: M. Boni, R. Bugaj, K. Czabański, W. Gieżyński, J. Gogacz, J. Halbersztadt, J. Jankowska, R. Jarczyński, K. Jasiewicz, R. Kapuściński, A. Kołakowski, K. Krzyżagórska, J. Łoziński,

cowania koncentrują swą uwagę przede wszystkim na centrach wydarzeń skupionych wokół międzyzakładowych komitetów strajkowych w Gdańsku i Szczecinie²³. Prezentowane w tomie *Polski Sierpień 1980 we wspomnieniach* materiały natomiast odnoszą się do przebiegu strajków ich genezy i mechanizmów w różnych zakładach pracy i w różnych miejscowościach Wybrzeża. Ponadto nawet tam, gdzie pewne fakty widziane z perspektywy makrospołecznej uważa się już za ustalone, pamiętniki mogą je uzupełnić konkretem — choćby w odniesieniu do znaczeń, jakie nadawano pewnym przedmiotom i zachowaniom widzianym następnie od strony ich obiektywnej funkcji. Z punktu widzenia przyjętych założeń świadomość zbiorową staraliśmy się rozpatrywać „nie w oderwaniu” od rzeczywistości i nie tylko w jej aktualnych, zarejestrowanych wówczas manifestacjach. Interesowała nas ona również w aspekcie jej wcześniejszych uwarunkowań w postaci oddziaływania na nią: struktury społecznej, instytucji, sposobów sprawowania władzy, modeli ideologicznych itp. oraz w aspekcie jej wpływu na zachowania społeczne, formy organizowania się załóg, realizowania przez nie określonych celów i walki o nie.

Mając na uwadze przyjęte na użytek pracy założenia sugerujące podejście do materiału według omawianych powyżej kryteriów — kryterium „informacyjnego”, pozwalającego potraktować opis wydarzeń jako wartościowe źródło historyczne, oraz kryterium „świadectwa stanu świadomości” autorów i świadków wydarzeń — można postąpić dwojako²⁴.

W pierwszym przypadku — ograniczyć się do programu „minimum” w postaci dostarczenia wiedzy o „nie wydobytych” lub „zaprzepaszczonej” w wirze szybko toczących się wydarzeń faktach oraz uzupełnienia zrekonstruowanej już wiedzy o wspomniany „szczęgół”.

W drugim przypadku — uznanie materiału pamiętnikarskiego za nie mniej wartościowe źródło od innych, które pozwala na formułowanie prawidłowości o przedmiocie badań i szukanie szerszych uogólnień.

Dla badania wiarygodności materiałów z punktu widzenia opisu zewnętrznej rzeczywistości istotne znaczenie mogą mieć okoliczności uczestnictwa w konkursie. Należy zatem prześledzić, przez kogo relacje były

A. Mencwel, J. Migasiński, J. Nieckowski, A. Orchowski, W. Pawluczuk, R. Piotrowski, S. Rainko, J. Staniszkis, L. Starosta, L. Stefański, R. Sulima, J. Syski, M. Tymowski, R. Wapiński, K. Wojciechowski, K. Wyszkowski), Meritum 1981, wrzesień.

²³ Zob. np. *Punkt Nr 12; Gdańsk — Sierpień '80; Stocznia 80*, Warszawa 1981; *Gdańsk, Sierpień 1980* (rozmowy Komisji Rządowej z Międzyzakładowym Komitetem Strajkowym w Stoczni Gdańskiej), Warszawa 1981; *Szczeciński Sierpień 1980*, Szczecin 1980; T. J. Makowska, L. Adamczuk, *Robotnicy w dwu sytuacjach konfliktowych*, Studia Socjologiczne 1983, nr 4.

²⁴ Sformułowania tego użyła J. Kulpińska w recenzji pracy *Polski Sierpień 1980 we wspomnieniach*.

spisywane, czy okres historyczny sprzyjał prawdopodobnym wypowiedziom, w jakiej konwencji były one przez pamiętnikarzy redagowane, w jakiej sytuacji społecznej znajdowali się autorzy wspomnień i jakimi motywami kierowali się odpowiadając na apel, a także kiedy pamiętniki były pisane i w jakich odstępach czasu od przedstawionych wydarzeń. Wszystko to nie jest bez znaczenia dla oceny źródłowej wartości pamiętników.

II. ODEZWA KONKURSOWA W ASPEKTCIE DOMNIEMANYCH MOTYWACJI UCZESTNIKÓW KONKURSU

Pewne znaczenie dla zasięgu konkursu, jego „masowości” i charakteru otrzymanych materiałów ma treść odezwy i sposób jej sformułowania²⁵. W przypadku konkursu dotyczącego Sierpnia nie zawierała ona szczegółowych pytań. Wachlarz tematów, które mogły stać się przedmiotem opisu w danym wspomnieniu, był z założenia szeroki. Konkurs nie miał na celu dostarczenia klasycznych autobiografii, natomiast dawał okazję wypowiedzania się uczestnikom i świadkom wydarzeń, które obejmowały stosunkowo krótki czas. Nie chcieliśmy bowiem w żadnym razie spowodować schematyzmu wypowiedzi, gdyż mogłyby być one przez to pozbawione wartościowych skojarzeń i ogólniejszych refleksji. A oto najbardziej istotny fragment odezwy: „[...] W wypowiedziach prosimy o skupienie się na możliwie rzetelnym (ponieważ liczy się tylko opis prawdziwy) odtworzeniu faktów, przeżyć, uczuć i opinii z tych dni, a w mniejszym stopniu na stronie literackiej tekstu. Interesuje nas przebieg wydarzeń w zakładach pracy i na ulicach, wzajemne odnoszenie się do siebie ludzi, ich zachowanie i poglądy, współdziałanie i konflikty, działanie różnych organizacji i instytucji. Ważne są dla nas także osobiste refleksje, spostrzeżenia i oceny autorów wypowiedzi [...]”.

Ponadto odezwa zawierała rutynowe informacje dotyczące: celów konkursu, jego organizatorów, słowa zachęty i warunki udziału w konkursie, zasady oceny prac, dane o terminie zakończenia konkursu i nagrodach oraz adres, na który należy nadsyłać pisemne wypowiedzi.

Ogólnie można powiedzieć, że rozpoczynając konkurs liczyliśmy, że autorzy będą kierować się przede wszystkim motywami społecznymi

²⁵ Pełen tekst odezwy — np. w *Głosie Wybrzeża* 1980, nr 49. Początkowo zamierzaliśmy apel zaadresować wyłącznie do mieszkańców województwa gdańskiego, stąd informacje o nim zostały zamieszczone w miejscowych gazetach — poza *Głosem Wybrzeża* także w *Dzienniku Bałtyckim*, *Wieczorze Wybrzeża*. *Głosie Stoczniewca* i *Czasie* oraz w gdańskich biuletynach związkowych. Ponadto konkurs ogłoszony został w lokalnej radiostacji „Bałtyk”. Wkrótce okazało się, że apel został upowszechniony na cały kraj za pośrednictwem Polskiej Agencji Prasowej oraz regionalnych wydawnictw NSZZ „Solidarność”.

i patriotycznymi²⁶. Choć trudno orzec o tym z całą pewnością, to wiele wskazuje, iż znaczna część pamiętników pisana była z pobudek bezinteresownych — jeśli za takie uznamy chęć przyczynienia się do rozwoju nauki czy, wniesienia wkładu w nową historię Polski. W przypadku wielu osób działał zapewne inny bodziec — była nim szansa na publikację własnego tekstu w czasopiśmie lub książce. U niektórych ludzi — dotyto zwłaszcza nie rozpatrywanej tu trzeciej kategorii osób, nie związanych bezpośrednio ze strajkiem — dominowało poczucie krzywdy uwarunkowane układami życia społecznego i dążenie do jej wyartykułowania. Nie wydaje się natomiast, aby czynnik materialny odegrał jakąś pierwszoplanową rolę, jako że o nagrodach wspomniano w odezwie jedynie bardzo lakonicznie.

Jeśli mówimy o motywach pobudzających "do udziału w konkursie, to nie można wykluczyć również motywów hamujących — należała do nich między innymi obawa, że pamiętniki mogą dostać się w niepowołane ręce i być ewentualnym źródłem represji wobec autora. Zdając sobie sprawę z trudności, jakie stwarza polimotywacja, kwalifikujemy występujące motywy jako w większości ogólnospołeczne czy socjocentryczne²⁷. Nawiązując do typologii J. Przybyłowskiej można powiedzieć, że uczestnicy strajków występują przeważnie w roli „pomocników badacza”, podczas gdy obserwatorzy kreuja się także na „literatów” i „wychowców”²⁸.

III. OGÓLNA CHARAKTERYSTYKA PROCEDURY BADAWCZEJ I ZBIOROWOŚCI PAMIĘTNIKARZY

W wyniku rozpisanego apelu uzyskaliśmy 277 prac. Biorąc pod uwagę kryterium ilościowe jest to jeden z najliczniej „obsadzonych” konkursów Polsce powojennej²⁹. Trudno jednak ocenić jego „reprezentatywność”, ponieważ nawet szacunkowo nie można ustalić, do jakich i jak licznych

²⁶ Zob. co na ten temat pisali m.in.: G. W. Allport, *The Use of Personal Documents in Psychological Science*, Social Science Research Council, New York 1942; J. Szczepański, *Metoda biograficzna*, s. 578-579; J. Przybyłowska, *Empiryczna analiza czynników wpływających na wypowiedzi pamiętnikarskie uzyskane w konkursie*, Studia Socjologiczne 1974, nr 1, s. 121-129.

²⁷ Zob. B. Gołębiowski, *Społeczno-kulturowe aspiracje młodzieży*, Zeszyty Naukowe ZG ZMW 1966, nr 5, s. 87-88, cyt. za J. Przybyłowską, *Empiryczna analiza*, s. 123; J. Ziółkowski, *Badania nad świadomością społeczną Poznania w ostatnim półwieczu*, w: F. Znaniński, J. Ziółkowski, *Czym jest dla Ciebie*, s. 10-11, 191.

²⁸ J. Przybyłowska, *Empiryczna analiza*, s. 125-127.

²⁹ Por. konkursy w Polsce Ludowej w okresie od 1946 do 1970 r. Na 146 konkursów, w których podano dane dotyczące ilości nadesłanych prac, w 71% konkursów nadesłano mniej prac niż na konkurs „Wspomnienia z Sierpnia 1980” (obliczono na podstawie danych zawartych w pracy *Pół wieku pamiętnikarstwa*, s. 271 - 299).

zbiorowości Polaków dotarła odezwa za pośrednictwem środków masowego przekazu³⁰. W każdym razie biorąc pod uwagę różne okoliczności związane zarówno z informacją o konkursie, jak też tematem, można uznać, że odzew był masowy — co wskazuje, że trafiliśmy na szczególnie dogodny dla zbierania tego typu materiałów okres historyczny. Konkurs wyróżniał się w porównaniu do innych szeregiem specyficznych cech. Pragniemy tu wskazać na dwie następujące: 1) był adresowany do wszystkich osób uczestniczących w wydarzeniach Sierpniowych niezależnie od środowiska i przynależności klasowo-warstwowej, 2) nie sugerował w sformułowaniach odezwy apologetycznych wypowiedzi³¹.

Po odrzuceniu 76 bezwartościowych prac wyróżniliśmy trzy grupy pamiętników — ze względu na sytuację, w jakiej się znajdowali, i rolę, jaką pełnili podczas wydarzeń Sierpniowych ich autorzy³². Merytoryczny podział wspomnień, ściśle sprzężony z osobami piszących, pozwala jednocześnie na charakterystykę różnych kategorii pamiętnikarzy. Do pierwszej zaliczyliśmy uczestników strajków, do drugiej — obserwatorów strajków, trzecią zaś kategorię tworzą osoby nie związane bezpośrednio ze strajkiem.

Relacje uczestników strajków — w liczbie 44 (ok. 22% wszystkich wspomnień) — obejmują przeważnie centra wydarzeń Sierpniowych, takie jak Trójmiasto (41%) czy Wrocław (11%); można tu znaleźć jednak wspomnienia także ze Szczecina, Ursusa, Jastrzębia i innych miejscowości. W omawianej kategorii zdecydowanie przeważają mężczyźni; najliczniej reprezentowane są osoby młode (21 - 30 lat — 27%) i w średnim wieku (41 - 50 lat — 36%). Na szczególną uwagę zasługuje liczny w tej kategorii udział robotników (57%), obok nich występują przede wszystkim przedstawiciele inteligencji technicznej.

Drugą, nieco liczniejszą kategorię autorów — 60 osób (ok. 30% wszystkich wspomnień) — stanowią tzw. obserwatorzy. Termin ten nie jest w pełni adekwatny, ponieważ sugeruje „zewnętrzny” stosunek do strajku³³. Tymczasem kategorię tę tworzą ludzie, którzy na ogół zwią-

³⁰ Przedruki przez gazety wojewódzkie czy biuletyny związkowe w różnych miejscowościach następowały w bardzo różnych okresach od ogłoszenia konkursu. Nie wiemy dokładnie o wszystkich ogłoszeniach o konkursie.

³¹ Argumentem przemawiającym za wyborem do konkursu zbiorowości *jednorodnej* są zróżnicowane szanse intelektualne uczestniczących w konkursie: zob. J. Szczepański, *Metoda biograficzna*, s. 588. Wyszliśmy z odmiennego założenia: robotnik może skutecznie konkurować z przedstawicielami inteligencji w takiej dziedzinie, jak pisanie wspomnień na konkurs naukowy. Właśnie od robotników' uzyskaliście szczególnie cenne prace, nie ustępujące również pod względem literackim pamiętnikom pracowników umysłowych; por. F. Jakubczak, *Pamiętnikarstwo robotnicze jako źródło wiedzy*, s. 67.

³² W dalszej selekcji przed ogłoszeniem nagród odrzuciliśmy jeszcze 15 prac.

³³ Zob. przedmowę J. Szczepańskiego do pracy *Polski Sierpień 1980 we wspomnieniach*, s. 14 -15.

zani byli z rozgrywającymi się wydarzeniami jako ich współuczestnicy, świadczący poparcie moralne i polityczne dla strajku oraz jego celów. Okazuje się, że w tej kategorii 50% stanowią kobiety. Obserwatorzy przeważnie rekrutują się ze średniej i starszej generacji — 56% przekroczyło 40 rok życia. Autorami pamiętników są tu inne niż poprzednio kategorie społeczne; 57% wspomnień zostało napisanych przez inteligentów (o wykształceniu przeważnie humanistycznym) oraz pracowników umysłowych (biurowych), około 23% przez osoby nie pracujące (emeryci, studenci, gospodynie domowe), a tylko 10% przez robotników z głębi kraju, przebywających w tym czasie podczas urlopu na Wybrzeżu.

Trzecia kategoria p a m i ę t n i k a r z y jest najliczniejsza, gdyż wyraża się liczbą aż 97 autorów (około 48% wspomnień). Jednocześnie kategoria ta stanowi najbardziej niejednorodną zbiorowość pod względem motywacji uczestnictwa w konkursie oraz sposobu prezentowania stanów świadomości wcale nie małej grupy Polaków. Autorzy zakwalifikowani do tej kategorii czerpali informacje o wydarzeniach w sposób pośredni, z bardzo różnych źródeł: polskich i zagranicznych środków masowego przekazu, z korespondencji, z relacji osób, które zetknęły się z wydarzeniami lub w nich uczestniczyły. Jest to okoliczność, która w istotny sposób rzutuje na treść i charakter spisywanych wspomnień, stanowiąc zarazem świadectwo funkcjonowania wiedzy o wydarzeniach i jej deformacjach.

W wyniku wtórnej i zarazem zasadniczej dla dotychczasowych opracowań selekcji część pamiętników została zakwalifikowana do tomu *Polski Sierpień 1980 we wspomnieniach*. Zamieściliśmy w nim 36 pamiętników (co stanowi ok. 20% wszystkich prac, które spełniły warunki regulaminu) napisanych przez autorów z szeroko pojętego Wybrzeża — od Trójmiasta do Szczecina. Zastosowanie kryterium regionalnego do selekcji pamiętników ma swoje uzasadnienie w lokalizacji wydarzeń Sierpniowych, jak również w wartości merytorycznej wspomnień zakwalifikowanych do tomu. W pracy dokonany został podział na dwie zasadnicze części: I. — *Strajki w zakładach pracy — po jednej stronie bramy* oraz II. — *Postawy i zachowania ludzi — po drugiej stronie bramy*.

Teksty w pierwszej części zostały uszeregowane ze względu na wielkość zakładu pracy, w którym zatrudniony był autor wspomnień. Ponadto dokonano podziału pamiętników uwzględniając istnienie dwóch głównych ośrodków strajkowych: Gdańska i Szczecina. Wspomnienia uczestników strajków wartościowe są przede wszystkim ze względu na walor opisu i przedstawiania faktów. Mają one przeważnie charakter kronik, które pisane były bądź na bieżąco, bądź retrospektywnie, ale w odniesieniu do wydarzeń niedawno zaistniałych. Okres historyczny, w którym pamiętniki powstały, sprzyjał prawdziwym wypowiedziom. Fakt,, że wspomnienia zamieszczone w tomie są relacjami zwykłych, przecięt-

nych ludzi, nie zaś jednostek wybitnych, ma o tyle istotne znaczenie, że daje to podstawę do uważania ich autorów za typowych przedstawicieli wyrażających opinię swoich środowisk. Niewątpliwie jednak są to osoby bardziej umotywowane i cechujące się na ogół większą od innych świadomością społeczną.

W drugiej części mamy wspomnienia osób spoza zakładów pracy. Wybierano teksty w dużym stopniu nasycone refleksją osobistą autorów, prezentujące wyraźnie ich subiektywny punkt widzenia na wydarzenia Sierpniowe, własne odczucia i doświadczenia z nimi związane. Takie wspomnienia są nie mniej wartościowe dla socjologa niż relacje o faktach; umożliwiają bowiem rekonstrukcję subiektywnego świata znaczeń nadawanych przez ludzi zewnętrznej rzeczywistości.

Trzeba wreszcie zaznaczyć, że charakter materiału, jaki otrzymaliśmy w wyniku konkursu, w znacznej mierze narzucał konstrukcję tomu i jego podział na dwie części.

Zbiorowość uczestników strajków obejmuje 22 osoby (61% pamiętników zakwalifikowanych do tomu). Najwięcej wspomnień mamy ze stoczni — 16, w tym ze stoczni Trójmiasta — 12. Wśród pamiętników bogato reprezentowana jest Stocznia Gdyńska im. Komuny Paryskiej — przez 6 autorów (szacunkowo można ocenić, że udział w konkursie wziął 1 pracownik na 2000). Stocznia im. Lenina, która zapoczątkowała wydarzenia Sierpniowe, ma swój udział w tomie w 4 pamiętnikach (1 pracownik na 4200). W pracy znajdują się też relacje z innych stoczni: Stoczni Północnej w Gdańsku (1), stoczni remontowych w Gdyni (1), Świnoujściu (1) i Szczecinie (1) oraz stoczni w Ustce (2). Do kompletu brakuje pamiętników z dwóch stoczni: Stoczni Remontowej w Gdańsku i Stoczni im. Warszawskiego w Szczecinie³⁴. Ponadto zamieściliśmy relacje autorów z innych dużych i średnich zakładów pracy: Zarządu Portu w Gdyni (2), Zakładów Chemicznych „Police” (1), Zakładów „Pre-dom-Matrix” z Tczewa (1) oraz mniejszych przedsiębiorstw: Urzędzeń Wodnych i Melioracji w Pruszczu Gdańskim (1) i gdańskiego „Polmo-zbytu”.

Wśród wspomnień uczestników strajków zakwalifikowanych do tomu, podobnie jak w całej tej kategorii, są niemal wyłącznie mężczyźni (ponad 95%). Przeważają osoby w wieku 21 - 30 lat — 9 pamiętników (41%) i 41-50 lat — 10 pamiętników (45%). Najwięcej autorów rekrutuje się spośród robotników wykwalifikowanych (niektórzy z nich to osoby ze średnim wykształceniem technicznym oraz brygadziści) — 64%, prócz tego mamy 2 pamiętniki inżynierów oraz wspomnienia tłumacza technicznego z wyższym wykształceniem humanistycznym — ok. 14%, pozostałe 4 pamiętniki zostały napisane przez pracowników umysłowych

³⁴ O strajkach w Stoczni im. A. Warszawskiego — zob. T. J. Makowska, L. Adamczuk, *Robotnicy w dwu sytuacjach*.

z wykształceniem średnim — ok. 22%. Widzimy więc, że w stosunku do zbiorowości generalnej obie kategorie — robotników i pracowników umysłowych — reprezentowane są mniej więcej równomiernie. Ponieważ na konkurs nie napłynęły pamiętniki mieszkańców Wybrzeża będących przedstawicielami „drugiej strony” (części inteligencji technicznej, która podzielała stanowisko władzy, zwłaszcza z wyższych szczebli kierowniczych i administracyjnych), można powiedzieć, że daje się zauważyć wyraźna nadreprezentacja pracowników umysłowych solidaryzujących, się z robotnikami. Także robotnicy, którzy zachowali wobec strajku postawę bierną lub niechętną, nie nadesłali wspomnień — jak można przypuszczać — raczej ze względów konformistycznych niż ideowych.

Badani legitymują się pochodzeniem chłopskim (ok. 60%) i robotniczym (ok. 33%), a zatem odzwierciedlają strukturę społeczeństwa z wczesnych lat powojennych. W większości przypadków są to pracownicy, którzy pozakładali już rodziny (ponad 80%); udział procentowy kategorii wieku i stanu cywilnego autorów wspomnień wskazuje na znaczną niedoreprezentację najbardziej radykalnego i aktywnego elementu, jaki podczas wydarzeń Sierpniowych stanowiła młodzież.

Kategorię „obserwatorów” reprezentują autorzy 14 pamiętników w drugiej części pracy. W odróżnieniu od poprzedniej przeważają kobiety (57%). Mamy tu wszystkie generacje: autorzy do lat 30 stanowią 30%, od 31 - 45 lat — 40%, od 50 - 70 lat — 30%. Dominują ludzie ze średnim wykształceniem (64%) (brak w ogóle osób z wykształceniem niższym), pozostali legitymują się studiami. Najliczniej występują emeryci i renciści — 5 pamiętników, następnie nauczyciele — 4 pamiętniki, ponadto jest tu: gospodyni domowa, studentka, rolnik i robotnik. Większość należących do tej kategorii autorów to inteligenci w pierwszym pokoleniu. Podobnie jak wśród uczestników strajków, przeważają osoby mające rodziny.

Ogólnie można powiedzieć, że w całej zbiorowości pamiętnikarzy zdecydowanie przeważają mieszkańcy Trójmiasta. Wśród autorów wspomnień mamy bogaty przekrój społeczno-zawodowy. Rzuca się w oczy brak osób reprezentujących negatywny stosunek do strajku.

IV. REALIZACJA ZAŁOŻONYCH CELÓW W ŚWIETLE CAŁOKSZTAŁTU POSTĘPOWANIA BADAWCZEGO

Podstawowy cel badań przy użyciu metody biograficznej wyraża się w dążeniu do udokumentowania i zinterpretowania przebiegu strajków rozpatrywanych w kategoriach przejawu najpoważniejszego kryzysu i konfliktu w historii Polski powojennej³⁵. Nie wnikając w sporne i zło-

³⁵ Por. np. Nowe Drogi 1980, nr 16, s. 11, oraz J. Staniszkis, *Rewolucji się nie robi*, s. 17.

zone zagadnienia definicyjne strajku, opowiadamy się za takim jego rozumieniem, które mieści w sobie nie tylko wartości ekonomiczne i polityczne, lecz również moralne; byłoby to zatem ujęcie najbliższe określeniu „strajk globalny” (wielopłaszczyznowy)³⁶. Zgodnie z teoriami działań zbiorowych i ruchów społecznych strajk charakteryzowany jest jako pewien sposób postępowania ludzi w sytuacjach konfliktowych³⁷. Według tezy R. Dahrendorfa stanowi on formę reakcji na złe funkcjonowanie mechanizmów regulacji konfliktów społecznych³⁸. Dodajmy, że przed Sierpniem regulacje te zawodziły wielokrotnie, ideologia i propaganda przyjmowały zaś doktrynalne założenia, jakoby w ustroju socjalistycznym brak było podłoża społecznego do występowania strajku³⁹.

Metoda biograficzna charakteryzuje się cechami procedury i tym różni się od metody w znaczeniu węższym; obejmuje ona nie tylko sam sposób analizy materiału, lecz również wszystkie czynności związane z organizacją badań, uzyskiwaniem materiałów, ich klasyfikacją, selekcją itp. W ramach metody pamiętnikarskiej można więc posługiwać się szeregiem szczegółowych metod (technik badawczych). Szczególnie przydatna okazała się metoda typologiczna, która — jak wiadomo — polega na „ustalaniu [...] typów zachowań i typów wzorów współżycia występujących w różnili zbiorowościach”⁴⁰. W oparciu o materiał dokonaliśmy próby ustalenia określonych typowości w przebiegu i charakterze strajków. Wyróżniliśmy fazy strajku, jego podokresy w postaci etapów oraz punkty krytyczne, tzn. sytuacje, w których ważyły się losy strajku, jego kontynuacja i realizacja celów protestu.

Dla wydarzeń Sierpniowych 1980 roku na Wybrzeżu charakterystyczne były trzy fazy: 1) faza gotowości strajkowej, 2) faza strajku samodzielnego, 3) faza strajku podporządkowanego.

Pierwsza z wymienionych faz szczególnie wyraźnie wystąpiła w zakładach wiodących (Stocznia im. Lenina, Stocznia im. Komuny Paryskiej, Stocznia im. A. Warskiego); można tu było wyodrębnić: a) etap percepcji informacji oraz b) etap powstawania załączków organizacyjnych. Decydującą jednak rolę — jak się wydaje — odegrał czynnik podłoża społecznego w postaci podatności robotników na podjęcie pro-

³⁶ L. Janiszewski, A. Sosnowski, *Teoretyczne i metodologiczne propozycje*, s. 187 - 190.;

³⁷ G. Ekiert, M. Marcinkowski, *O pewnej propozycji*, s. 397 - 402.

³⁸ R. Dahrendorf, *Teoria konfliktu w społeczeństwie przemysłowym*, w: *Elementy teorii socjologicznych* (wybór W. Derezyński i in.), Warszawa 1975, s. 456 - 458; L. A. Coser, *The Functions of Social Conflict*, London 1972.

³⁹ M. F. Rakowski, *Przesilenie grudniowe*, Warszawa 1981, s. 42-43; por. też J. Staniszkis, „Solidarność” jako związek zawodowy i ruch społeczny, w: *Demokracja i gospodarka*, s. 331; L. Janiszewski, A. Sosnowski, *Teoretyczne i metodologiczne propozycje*, s. 177.

⁴⁰ J. Szczepański, *Metoda biograficzna*, s. 597-600.

testu społecznego; w ten sposób załoga reagowała na nie aprobowane sposoby sprawowania władzy, łamania norm moralnych, politykę płac itd. j

Druga faza strajku samodzielnego obejmuje kolejne etapy samoorganizowania się załogi: a) etap zawiązywania się strajku, b) etap konstytuowania się Zakładowego Komitetu Strajkowego, c) etap przejmowania inicjatywy przez komitet strajkowy oraz d) etap reorganizacji komitetu strajkowego. W fazie tej można zauważyć co najmniej dwa punkty krytyczne: na etapie zawiązywania się strajku ma miejsce konfrontacja aktywu wyłonionego przez załogę z dyrekcją i, w późniejszym okresie, kiedy w wyniku zerwania pertraktacji między komitetem strajkowym a administracją zakładu powstaje sytuacja wymuszająca jednoznaczne deklarowanie się pracowników po jednej ze stron.

W fazie strajku podporządkowanego, która jest równoznaczna z rejestracją pojedynczego zakładu w Międzyzakładowym Komitecie Strajkowym i legitymizacją w oczach załóg tego ostatniego, wyróżniamy: a) etap wyczekiwania na podjęcie rozmów przez ekipę rządową z reprezentacją strajkujących oraz b) etap toczących się negocjacji i realizacji postulatów strajkowych. W przypadku tej fazy pierwszy punkt krytyczny zaznacza się w obliczu prób odrębnych pertraktacji, na które załoga reaguje na ogół konsolidacją i zadeklarowaną solidarnością — nie bez wewnętrznych jednak rozbieżności i oporów. Drugi zaś punkt krytyczny występuje pod koniec strajku, gdy część załogi demonstruje postawy znużenia i wyczerpania psychicznego, skutecznie przełamującego na gruncie wiary w osiągnięcie zwycięstwa⁴¹.

Scharakteryzowane powyżej sytuacje w przebiegu strajków w dużych i małych zakładach, wielkich miastach i ośrodkach oddalonych od centrów strajkowych nie były identyczne; a zatem obok podobieństw występowały także różnice — i one również miały charakter typowy. Taką przykładową różnicę stanowiło to, że w zakładach wiodących znaczną rolę odegrali przywódcy jako inicjatywne jednostki (np.: Stocznia im Lenina, Stocznia im. Komuny Paryskiej), podczas gdy w mniejszych zakładach (np. Stocznia Ustka) kierowano na ogół strajkiem w sposób „kolektywny”. W dużych zakładach pracy załogi były bardziej zdeterminowane i pewne swojej siły oraz celów, o które walczą, w mniejszych zakładach element ten nie występował tak wyraźnie. Również zacieranie się granic i płynność poszczególnych faz i etapów była różna w różnych zakładach pracy. Należy zaznaczyć, iż przedstawione powyżej typowości

⁴¹ Por. przebieg strajków poza Trójmiastem — np. T. J. Makowska, L. Adamczuk, *Robotnicy w dwu sytuacjach*; S. Dzieścielewska-Machnikowska, G. Matuszak, *Łódź 1980-1981*, w: *Przegląd ekonomiczno-społeczny miasta Łodzi*, Warszawa—Łódź 1984, s. 89-98; D. Terakowska, *Próba generalna. Huta Lenina 19-30 sierpnia*, Kraków—Wrocław 1983, s. 326 - 351.

zostały omówione pod kątem metody, w innym przypadku wymagałyby znacznego rozwinięcia. Bazując na metodzie typologicznej można podać jeszcze inne przykłady jej zastosowania. W pracy umożliwia ona między innymi: wydobycie powtarzającego się motywu doświadczeń związanych z poprzednimi kryzysami — wzbogacającego wiedzę o społecznym podłożu strajków, uchwycenie dążeń obowiązujących w danym środowisku itp.

Kluczowym problemem wybijającym się na plan pierwszy w tomie wspomnień jest problem integracji społecznej. Przed 1980 rokiem społeczeństwo charakteryzowało się — mówiąc bardzo skrótowo — izolacjonizmem poszczególnych klas i środowisk społecznych,;zwłaszcza dwóch najważniejszych miejskich warstw: robotników i inteligencji⁴². Jednocześnie pogłębiał się proces „oddalania się” władzy, która traciła kontakt ze społeczeństwem⁴³. Przyjęliśmy tezę, że strajkujący robotnicy poprzez realizację celów i wartości ogólnospołecznych mogą przyczynić się do powstania nowych form integracji społecznej. W fazie protestu społecznego interesy grupowe i różnice na ich tle zostają odsunięte bowiem na plan dalszy; społeczeństwo jako całość przeciwstawia się wyobcowanej władzy. Integracja społeczeństwa zachodzi na bazie wspólnoty narodowej, religijnej i zasad socjalizmu w procesie przeciwstawiania się wypaczeniom gospodarczym i politycznym władzy; towarzyszy temu powoływanie własnych instytucji, organizacji i form samorządnych. Postawiliśmy także wówczas hipotezę prognozującą zbliżenie między społeczeństwem a władzą, ponieważ wymagają tego nadrzędne interesy narodu i państwa. Ażeby do tego, doszło wymagane jest jednak wypracowanie odpowiednich demokratycznych mechanizmów kontrolnych zapobiegających w sposób trwały deformacjom ze strony rządzących.

Na kartkach pamiętników mogliśmy prześledzić proces integrowania się załóg, społeczności lokalnych, rolę symboliki narodowej i religijnej, wolę przeciwstawienia się administracji itp. Wszystko to pozwala mówić o metodzie konstruktywnej, jako że pamiętniki rozpatrywane były pod kątem wybranych problemów (integracji i konfliktu oraz zmiany społecznej), a następnie interpretowane z punktu widzenia ogólnej teorii socjologicznej i przy pomocy języka socjologicznego. W opracowaniu można doszukać się również innych metod „szczegółowych”: analizy treści, metody egzemplifikacji — stosowanej zwłaszcza przez P. Ruskowskiego w drugiej części tomu, czy też operacji ilościowych, jakim poddane zostały dane o autorach.

⁴² M. Latoszek, *Więzi i przejawy integracji. w społeczeństwie gdańskim pod koniec lat siedemdziesiątych* (rozprawa habilitacyjna, maszynopis).

⁴³ M. Latoszek, *Spółeczeństwo Gdańska w świetle sondaży ankietowych — lata 1980-1981*, *Życie i Myśl* 1981, nr 9/10; J. Malanowski, *Polscy robotnicy*, s. 65 - 69.

Stykając się w okresie Sierpnia z różnymi materiałami wyrażamy opinię, że żadne z nich: nagrania magnetofonowe, dane urzędowe, komunikaty, biulftyny, ulotki, prasa itp. — nie dają pełnego obrazu tego, co działo się po „obu stronach bramy”. Wartość pamiętników, zwłaszcza „na dzień dzisiejszy”, polega także na tym, że wiele z tych materiałów miało charakter ulotny — dopiero czas pokaże, czy i na ile uda się na ich podstawie zrekonstruować obraz tego okresu i wypełnić luki w wiedzy faktograficznej. W posiadanej wówczas dokumentacji, a także podstawowych źródłach odnoszących się do wydarzeń na Wybrzeżu (a zwłaszcza Trójmieście) — to jest: Punkt *Nr 12* i *Gdańsk. Sierpień '80* — nie znaleźliśmy takich faktów, które by podważały przedstawione przez autorów na kartach pamiętników wspomnienia⁴⁴. Ważnym źródłem weryfikacji są krzyżujące się relacje pamiętnikarskie spisywane przez różne osoby nie związane ze sobą i nie wiedzące nawzajem o sobie, a odnoszące się do tych samych faktów i sytuacji (klasycznym przykładem są pamiętniki ze Stoczni im. Komuny Paryskiej w Gdyni). Pragniemy dodać, iż część pamiętników była drukowana „na gorąco” w piśmie stoczniowców *Głos Stoczniowca* nie wywołując żadnych zastrzeżeń co do podawanej wersji i przebiegu wydarzeń — przyjmujemy zatem, że jest to też pewna forma pośredniej weryfikacji⁴⁵. Rzecz jasna, że dopiero w miarę upływu czasu prawda o wydarzeniach będzie się krystalizować poprzez dopełnienie różnych punktów widzenia i odkrywanie faktów z nie ujawnionych dotychczas źródeł.

Poprzez zredagowanie tomu wspomnień z wydarzeń Sierpniowych, na który składają się między innymi obserwacje i opisy osób uczestniczących w strajkach, przyczyniliśmy się w pewien sposób do uzupełnienia i poszerzenia wiedzy faktograficznej o proteście społecznym na Wybrzeżu w 1980 roku. Inne zadanie związane z zastosowaną metodą biograficzną polegało na zmaterializowaniu i zobiektywizowaniu świadomości zbiorowej — czego wartość powszechnie nie podlega kwestionowaniu. Wydaje się nie ulegać wątpliwości, że dzięki wartościowym relacjom pamiętnikarskim, których bohaterami są ich autorzy, wywołaliśmy źródło, które z chwilą, gdy już powstało, przybiera znamiona dokumentu socjologicznego i historycznego.

Na podstawie ustaleń odnoszących się do przebiegu i charakteru strajków okupacyjnych w zakładach pracy, ewolucji stanów świadomości aktorów wydarzeń przybierającej formy coraz bardziej zorganizowane i zdeterminowane, jak również rozszerzającego się ruchu poparcia i zaplecza społecznego, próbujemy wnioskować o zjawiskach szerszych zachodzących w strukturze społecznej: procesie integracji społecznej, jego

⁴⁴ Monografie strajkowe zakładów pracy, materiały ankietowe itp.

⁴⁵ *Głos Stoczniowca* 1981, nry 9-48; zob. też *Sisyphus*, s. 252-309; *Czas* 1981, nr 14, 16, 191

zasadach i mechanizmie, a także perspektywach zmiany społecznej dokonującej się przez konflikt. W tym znaczeniu, w jakim pamiętniki umożliwiają spełnienie tak postawionych celów oraz celów pochodnych (np. są również wstrząsającym świadectwem ludzkich losów), tworzą one dokument socjologiczny.

Jednocześnie pamiętniki stanowią przynajmniej w naszej intencji przyczynek do wiedzy o dziejach społeczeństwa polskiego w okresie powojennego czterdziestolecia, są ponadto dla historyka nowożytnego świadectwem „powszechniejszej” świadomości społecznej⁴⁶. Czy i na ile jednak mogą uchodzić one również za dokument historyczny — orzekną o tym sami historycy. Obecnie zawarte w tomie wspomnienia definiujemy jako jedno ze źródeł wiedzy o kryzysie i konflikcie w latach 1980-1981.

THE APPLICATION OF A BIOGRAPHICAL METHOD IN DOCUMENTING FACTS AND STATES OF CONSCIOUSNESS IN AUGUST 1980

Summary

The article discusses the course and results of a competition organized by the Polish Sociological Society for memoirs documenting the events of August 1980 in Gdańsk. The author analyses the collected materials from the point of view of two criteria:

a) information criterion (a description of events contained in memoirs as a historical source),

c) sociological criterion (memoirs as documents of the authors' states of consciousness).

The competition materials have been analysed and are available in a type-written form in the Polish Academy of Sciences Library in Gdańsk.

⁴⁶ R. Wapiński, *O stanie i perspektywach rozwoju nauk humanistycznych w północnym regionie Polski*, Nauka Polska 1985, nr 1-2.